

<https://doi.org/10.62837/2024.8.320>

ƏNTİQƏ RZAYEVA

e-ünvan: antika_izumrud@yahoo.com

İstanbul Universiteti, Sosial Bilimler Ens., İstanbul, Türkiyə

XX ƏSRİN BİRİNCİ YARISI AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLARININ XOR ÜÇÜN ƏSƏRLƏRİNDƏ MİLLİ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNİN TƏTBİQİ

Təqdim olunan məqalə folklor musiqisinin xor sənətinin inkişafında tutduğu mövqenin aşkara çıxarılmasına həsr edilmişdir. Tədqiqat prosesində folklor mahnılarının bəstəkar yaradıcılığında tətbiqi, xor janrlarında istifadəsi, xor üçün işləmələrin səciyyəvi üslub xüsusiyyətlərinin təhlil vasitəsilə üzə çıxarılması müxtəlif metodlarla həyata keçirilmişdir. Janrın inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi zamanı tarixi, işləmələrin təhlili zamanı nəzəri müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir. Məqaləmizin əsas məqsədi XX əsrin birinci yarısında bəstəkar yaradıcılığında folklor musiqisi əsasında yazılmış xor işləmələrinin rolunu və əhəmiyyətini araşdırmaq, bu nümunələrin səciyyəvi üslub xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq və xor sənətinin inkişafına göstərdiyi təsiri işıqlandırmaqdır.

XX əsrin I-ci yarısında xalq mahnıları əsasında xor işləmələrinin yaranması əsas etibarilə iki məqsədi özündə ifadə edirdi. Onlardan birincisi xalq musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında tətbiqi, ikincisi isə yeni formalaşan xor sənətini ifaçılıq və repertuar baxımdan zənginləşməsinə təmin etmək idi. Çoxsəsli vokal musiqisi ilə opera vasitəsilə tanış olan Azərbaycan dinləyicisinin bu istiqamətdə bədii estetik zövqünün formalaşması məsələsi istiqamətində aparılan işlərdən biri də məhz folklor musiqi janrlarının xor üçün işlənməsini həyata keçirmək, eləcə də müstəqil xor janrlarının yazılmasında ilkin mənbə kimi istifadə etməkdən ibarət idi.

Folklor musiqisinin araşdırılması bir əsrə yaxın müddəti əhatə edərək, ən müxtəlif rakurslarda tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Xalq musiqi yaradıcılığının bu zəngin janrı bəstəkar yaradıcılığında tədqiq edilmiş, onun klassik musiqidə istifadə üsulları ilə bağlı elmi əsərlər meydana gəlmişdir. Belə sahələrdən biri də xor musiqisi ilə əlaqədardır. Lakin, bu sahədə mövcud boşluqlar folklor mahnılarının xor üçün işləmələrinin bəstəkar yaradıcılığında tutduğu mövqe və janrın inkişafında yeni mərhələnin araşdırılması üçün zəmin yaratmışdır. Xüsusilə, qeyd etmək lazımdır ki, folklor musiqisinin digər janrlarında xor işləmələri olduqca az sayda mövcuddur və əsas etibarilə son dövrlərin məhsuludur. Məqalənin elmi yeniliyi bilavasitə bu mövzunun araşdırılması ilə bağlıdır. Eyni zamanda, tədqiqata cəlb edilən xeyli sayda xor miniatürləri ilk dəfə olaraq təhlil olunduğu üçün, alınan nəticələr elmi işin yeniliyi kimi qiymətləndirilə bilər.

XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan xor sənətinin əldə etdiyi uğur və nailiyyətlər folklor musiqisi ilə sıx bağlı olmuşdur. Folklor musiqisinin tətbiqi

bütün janrlarda, o cümlədən xor musiqisində öz təzahürünü tapmışdır. Azərbaycan bəstəkarlarının folklor janrlarına müraciət edərək xor miniatürləri yaratması janrın təcəssümü baxımdan müxtəlif dövrlərdə fərqli mahiyyət daşımışdır. Azərbaycan bəstəkarları folklor janrının poetik mətninə müraciət edərək orijinal musiqi bəstələmişlər. İctimai fikrin, estetik zövqün, kollektivçilik, vətənpərvərlik, milli özünüdərk kimi vacib mənəvi dəyərlərin formalaşmasında xor sənətinin rolu əvəzsizdir. Həm müstəqil əsərlərdə, həm də səhnə əsərlərinin tərkibində yer alan xorlar daim xalqın, millətin, birliyin təcəssümü kimi əks olunur. Xorun yaratdığı obrazlı-emosional təsir digər musiqi janrlarına nisbətən daha güclüdür, çünki məhz xor ifaçılığında birlik, mübarizə, xalq gücü kimi keyfiyyətlər daha parlaq ifadə olunur. XX əsrin birinci yarısından etibarən Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında folklor musiqi geniş janr rəngarəngliyi və aktiv münasibəti müşahidə olunur. Bu dövrdə Azərbaycan bəstəkarları xor əsərlərində vətənpərvərlik mövzularına daha çox müraciət ediblər. Məsələn: dahi Üzeyir Hacıbəylinin görkəmli şairimiz Səməd vurğunun sözlərinə bəstələdiyi “Ey vətən” xoru klassik xor üslubunda yazılmış ilk əsərlərdən biridir. [Hacıbəyli Ü.Ə. Bakı, Şərq-Qərb, 2008, 544 s.]

Məlumdur ki, Azərbaycanda xor mədəniyyətinin yaradılmasında Azərbaycan professional musiqisinin banisi Üz.Hacıbəylinin misilsiz xidmətləri olmuşdur. İlk dəfə olaraq xor kollektivləri yaratmış və xalq mahnılarını xor üçün işləyərək repertuara daxil etmişdir. Bu barədə görkəmli bəstəkarımız Ramiz Mustafayev belə yazırdı: *“Azərbaycanda ilk xor kollektivi dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyov tərəfindən yaradıldı. Azərbaycan bəstəkarlarının xor əsərlərinin ilk ifaçısı bu kollektiv oldu. Bizim gözəl, oynaq, ürək oxşayan xalq mahnıları xorun ifasında səsləndi”* [Axundova G., Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU, 2016, 186 səh.]

Üzeyir Hacıbəylinin “Ey vətən” xorunda melodiyanın ifası həm bütöv şəkildə, həm də kanon və imitasiyalarla həyata keçirilir:

Şək.1. Üzeyir Hacıbəylinin “Ey vətən” xorundan fraqment

Mahnının mətnində tez-tez təkrar edilən və əhəmiyyət kəsb edən ifadələrin digər səslərdə təkrarlanması müşahidə edilir. Əsərdə “Uca dağlar” xalq mahnısının intonasiyalarından istifadə edilmişdir. Bəstəkar mahnının metroritmi və intonasiyasında müəyyən dəyişikliklərlə əsərə tətbiq etmişdir:

Şək.2. “Uca dağlar” xalq mahnısından fraqment

Əsər janrın səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə toplamaqla yanaşı, bəstəkarın üslubuna xas olan zəngin tembr boyalarına, rəngarəng harmonik fakturaya, dolğun xor partiturasına malikdir.

Üzeyir Hacıbəylinin ənənələrini davam etdirən Cahangir Cahangirov xor əsərlərində folklor musiqisini tətbiq edərkən özünün fərdi üslubunu yaratmağa müvəffəq olmuşdur. O, xalq musiqisinə dərin rəğbət bəsləyirdi və xor yaradıcılığında folklor musiqisinə geniş yer verirdi. Xor əsərlərində diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də lirik xarakterli xalq mahnılarına geniş yer verməsində idi. Bəstəkar xor əsərlərində folklordan bacarıqla istifadə etməklə yanaşı, folkloru çox təbii sürətdə müasir həyatın tələblərinə uyğunlaşdırmağa can atırdı.

1947-ci ildən dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi ilə əlaqədar C.Cahangirovun bəstələdiyi “Gül camalın” və xor üçün iki vokal əsərində folklor nümunələrindən məharətlə istifadə etmişdir. [Qasımova S., Tağızadə A., Mehmandarova L., Bakı, Maarif, 1985, səh.72]

Üzeyir Hacıbəylinin xor işləmələrindən fərqli olaraq, Cahangir Cahangirovun işləmələrində temp və metrin dəyişilməsinə tez-tez rast gəlinir. Bəstəkar müxtəlif vaxtlarda səslərin bir qrupunu istifadə etməklə tembr rəngarəngliyi yaratmağa nail olur. Bəstəkar məqamın xarakterik pərdələrini və intonasiya xüsusiyyətlərini melodiya ilə yanaşı, digər səslərdə də vurğulamağa çalışmışdır.

Hər bir xalq mahnı işləməsində müşahidə etdiyimiz ifadə üsulları, obraz-emosional məzmunun çatdırılması, işləmələrdə tətbiq edilən faktura tipləri bəstəkarların yaradıcı üslubuna görə dəyişir. Lakin ümumilik təşkil edən əsas cəhət kimi xalq mahnısının obraz-emosional məzmununun qorunub saxlanmasını göstərə bilərik. Onu təcəssüm edən ifadə vasitələri sırasında isə orijinal melodiyanın qorunub saxlanması, mətnə xas olan və əhəmiyyət daşıyan müəyyən ifadə və sözlərin ostinat ritm və melodik frazalarla təkrarlanması ilə əldə edilir. Əsas melodiyanın hansı partiyada yer alması baxımdan qadın səsləri daha aktiv çıxış edir.

Lakin, bu mövqeyi kişi səslərində də görmək mümkündür. Eləcə də əsas melodiyanın müxtəlif səslər arasında paylaşma prinsipi ilə də təqdim edilməsi müşahidə edilir. Üzeyir Hacıbəyli və Cahangir Cahangirovun xor əsərlərində və işləmələrində əsas melodiyanın bütünlüklə saxlanmaması, ona xas leytmotivlərin, ritmik quruluşun vurğulanması daha çox rast gəlinir.

XX əsrin birinci yarısında yazılmış xor əsərləri sırasına Səid Rüstəmovun “Dahi rəhbər” kantatası və “Qızıl payız” xorunu aid etmək mümkündür. Hər iki xorda musiqi materialının inkişafı əsas etibarilə polifonik üsulların tətbiqi ilə baş tutur. İmitasiya və güzgülü hərəkətin tətbiqi tez-tez təsadüf edilir. Səid rüstəmovun xor əsərləri haqqında E.Abbasova yazırdı: “*Səid Rüstəmov təkrarolunmaz mahnıların müəllifi olmaqla yanaşı yaddaqalan xor əsələrinin müəllifidir.*”[Abasova E. Bakı, Azərneşr, 1973. S.43-45]

Səid Rüstəmovun xor üçün “Dahi rəhbər” kantatasında ostinato, müxtəlif faktura tiplərinin birgə istifadəsi, əsas melodiyanın səslər arasında paylanması kimi

cəhətlər özünü göstərir. Qeyd edək ki, bu ənənə növbəti nəsil bəstəkarların da xor işləmələrində davam etdirilmişdir. “Qızıl payız” xorunda səslərin paylanma prinsipi, solo və unisonlaşma bəstəkarı və işləməyə görə dəyişsə də, ümumi baxışda qadın səsləri hər zaman solo melodiyanın ifaçısı kimi ön plana çıxır. Bu xorda bəstəkar “Xumar oldum” xalq mahnısının intonasiyalarını istifadə etmişdir:

Şək.3. “Qızıl payız” xorun səslərin paylanma prinsipindən fraqment

Əsas mövzu soprano səslərinə həvalə edilmişdir. Alt səsinin müşayiət partiyasında frazaların tətbiq edilməsi də xor işləmələrində tez-tez tətbiq edilən ifadə vasitəsinə çevrilmişdir. Xor partituralarında müxtəlif melodik xətlərin, eləcə də müəyyən parçalarda divizilərin tətbiqi səs qatların dolğunlaşması ilə yanaşı, homofon-harmonik fakturanın da inkişafına xidmət etmişdir. “Xumar oldum” xalq mahnısının Səid Rüstəmov tərəfindən not yazısına diqqət etdikdə görürük ki, bəstəkar köçürmə zamanı melizmlərdən istifadə edərsə, xor üçün işləmədə bu melizmləri tətbiq etməmişdir:

Şək.4. S. Rüstəmov “Xumar oldum” xalq mahnısının not yazısı

XX əsrin birinci yarısında bəstələnmiş xorlara Fikrət Əmirovun “Vətən nəğməsi” xorunu aid etmək olar. Bu xorda da folklor musiqisi parlaq şəkildə tətbiq edilmişdir. Bəstəkarın xor əsərində polifonik üsluba xas olan metodların istifadəsi də janrın peşəkar meyarlarının formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır. Nəzərə alsaq ki, polifonik üslub xor musiqisi üçün olduqca səciyyəvidir. Əsərdə xor üslubuna xas üsulların, imitasiya və kanonların tətbiqi mahnının xor ifaçılığına xarakterik olan yeni tərzdə təfsirinin meydana çıxmasına təkan vermişdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər göstərdi ki, bəstəkarlar xalq mahnılarının xor üçün əsərlərində və işləmələrində müxtəlif üsul və ifadə vasitələrindən, eləcə də faktura, ansambl tiplərindən istifadə etmişdir. Təhlil etdiyimiz nümunələrdə müşahidə

etdiyimiz bütün bu məqamlar növbəti mərhələdə bəstəkarlar tərəfindən qorunub saxlanaraq inkişaf etdirilmişdir.

Təhlil zamanı əldə edilən nəticələrə əsasən söyləmək olar ki, hər bir bəstəkar ilk növbədə xalq mahnısının leytonasiyalarını qabartmağa üstünlük vermişdir. Bundan başqa, xalq mahnısının poetik əsası əsərin obraz-emosional məzmunun formalaşmasında melodiya ilə bərabər aparıcı faktor kimi çıxış edir. Yalnız bu zaman bəstəkarların istifadə etdiyi ifadə vasitələri və seçilmiş janrlar xalq mahnısının musiqi əsərinin ərsəyə gəlməsində oynadığı rolu və əsər daxilindəki mövqeyini müəyyənləşdirmiş olur. Lakin instrumental və xor musiqisinin səciyyəvi cəhətlərini sintez edərkən, xorun rolunu və musiqi obrazının yaranmasında daşdığı əhəmiyyəti məhz müraciət etdiyi xalq mahnısı ilə əlaqəli şəkildə göstərmişdir. Hər üç nümunə öz növbəsində sosial-siyasi aspektdə əhəmiyyət daşıyan xalq mahnısının qorunmasında, təbliğində və gələcək nəsillərə çatdırılmasında mühüm mənbə kimi çıxış edir. Hər bir halda, işləmələrdə musiqi materialının inkişafı əsas etibarilə polifonik üsulların tətbiqi ilə baş tutur. İmitasiya və güzgülü hərəkətin tətbiqi mütəmadi təsadüf edilir. Səslərin paylanma prinsipi, solo və unisonlaşma bəstəkarla və işləməyə görə dəyişsə də, ümumi baxışda qadın səsləri hər zaman solo melodiyanın ifaçısı kimi ön plana çıxır. Üzeyir Hacıbəyli, Cahangir Cahangirov, Səid Rüstəmov, Fikrət Əmirovun xor üçün əsərlərində və işləmələrində ifadə vasitələri milli janr və formalarla, məqam-intonasiya, metrritm, forma-struktur xüsusiyyətləri ilə qarşılaşdırılır. Xalq mahnısına yeni münasibət, xor üçün nəzərdə tutulan yazı üslubunun yeni boyalar kəsb etməsi təhlilə cəlb etdiyimiz nümunələrin əsas qayəsini təşkil edir. Folklor musiqisinin digər janrlarında yaranan xor əsərlərində bəstəkarlar əsas etibarilə poetik mətni saxlayaraq orijinal musiqi bəstələmişlər. Ü.Hacıbəyli və Cahangir Cahangirov xalq mahnısının melodik məzmununun olduğu kimi saxlanılmasına üstünlük verdiyi halda, Səid Rüstəmov onun müəyyən parlaq ibarə və cümlələrini, məzmunun ifadəsində önəm daşıyan müəyyən ifadə və kəlmələrin vurğulanmasına çalışır. Xor səslərinin paylanma prinsipi də ortaq və fərqli xüsusiyyətlərlə müşahidə edilir. Burada əsas melodiyanın əvvəldən sona qədər eyni səsdə və ya səslər arasında paylanması, polifonik üsullarla inkişafa məruz qalması baş verir. Fikrət Əmirov xalq mahnısının vokal-instrumental ifa tərzinə xas olan girişlərin xor səsləri vasitəsilə göstərilməsi səciyyəvi haldır. Fərqli ifadə vasitələrinin iştirak etdiyi bu miniatürlərdə hər bəstəkar xalq mahnısının obraz-emosional məzmunun qorunub saxlanmasına xüsusi önəm vermiş, məqam-intonasiya ilə bağlı cəhətlərin vurğulanmasına çalışmışdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Axundova G., Azərbaycanın görkəmli dirijorları və xormeysterləri, dərs vəsaiti, Bakı, ADPU-2016, s.186.
2. Qasımova S., Tağızadə A., Mehmandarova L., Azərbaycan musiqi tarixi kursuna dair müntəxabat, Bakı, Maarif-1985, s.72.

3. Abasova E., S. Rüstəmov, Bakı, Azərnəşr-1973. s.43-45.
4. Hacıbəyli Ü.Ə. Bədii və publisistik əsərlər. Bakı, Şərq-Qərb-2008, s.544.
5. Ансерме Э., Статьи о музыке и воспитания, Москва, Музыка-1986, с 92.

Xülasə

Təqdim olunan məqalə folklor musiqisinin xor sənətinin inkişafında tutduğu mövqenin aşkara çıxarılmasına həsr edilmişdir. Tədqiqat prosesində folklor mahnılarının bəstəkar yaradıcılığında tətbiqi, xor janrlarında istifadəsi, xor üçün işləmələrin səciyyəvi üslub xüsusiyyətlərinin təhlil vasitəsilə üzə çıxarılması müxtəlif metodlarla həyata keçirilmişdir. Janrın inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi zamanı tarixi, işləmələrin təhlili zamanı nəzəri müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir. Məqaləmizin əsas məqsədi XX əsrin birinci yarısında bəstəkar yaradıcılığında folklor musiqisi əsasında yazılmış xor işləmələrinin rolunu və əhəmiyyətini araşdırmaq, bu nümunələrin səciyyəvi üslub xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq və xor sənətinin inkişafına göstərdiyi təsiri işıqlandırmaqdır. Təhlil zamanı əldə edilən nəticələrə əsasən söyləmək olar ki, hər bir bəstəkar ilk növbədə xalq mahnısının leytonasiyalarını qabartmağa üstünlük vermişdir.

Bundan başqa, xalq mahnısının poetik əsası əsərin obraz-emosional məzmunun formalaşmasında melodiya ilə bərabər aparıcı faktor kimi çıxış edir. Yalnız bu zaman bəstəkarların istifadə etdiyi ifadə vasitələri və seçilmiş janrlar xalq mahnısının musiqi əsərinin ərsəyə gəlməsində oynadığı rol və əsər daxilindəki mövqeyini müəyyənləşdirmiş olur. Lakin instrumental və xor musiqisinin səciyyəvi cəhətlərini sintez edərkən, xorun rolunu və musiqi obrazının yaranmasında daşdığı əhəmiyyəti məhz müraciət etdiyi xalq mahnısı ilə əlaqəli şəkildə göstərmişdir.

Beləliklə, aparılan təhlillər göstərdi ki, bəstəkarlar xalq mahnılarının xor üçün əsərlərində və işləmələrində müxtəlif üsul və ifadə vasitələrindən, eləcə də faktura, ansambl tiplərindən istifadə etmişdir. Təhlil etdiyimiz nümunələrdə müşahidə etdiyimiz bütün bu məqamlar növbəti mərhələdə bəstəkarlar tərəfindən qorunub saxlanaraq inkişaf etdirilmişdir.

Açar sözlər: xor əsərləri, folklor nümunələri, bəstəkar yaradıcılığı, ritm, intonasiya, xalq mahnıları, laytonasiya.

Antiga Rzayeva, e-mail: antika_izumrud@yahoo.com
Istanbul University, Sosial Sciences Ins., Istanbul, Türkiye
Abstract:

The implementation of national folklore samples in choral works of Azerbaijani composers in the first half of the 20th century

The presented article is dedicated to revealing the position of folklore music in the development of choral art. In the research process, the implementation of folklore songs in the composer's work, their use in choral genres, and the analysis of the characteristic stylistic features of choral works were carried out by various methods.

During the study of the deployment stages of the genre, the historical and theoretical comparative method was used during the analysis of the works. The main goal of our article is to investigate the role and importance of choral works written on the basis of folklore music in the composer's creativity in the first half of the 20th century, to reveal the characteristic stylistic features of these examples, and to shed the light on their influence on the development of choral art. Based on the results obtained during the analysis, it can be said that each composer preferred to emphasize the leittonations of the folk song first of all. In addition, the poetic basis of the folk song acts as a leading factor along with the melody in the formation of the image-emotional content of the work. Only then, the means of expression used by the composers and the selected genres determine the role played by the folk song in the creation of the musical work and its position within the work. However, while synthesizing the characteristic aspects of instrumental and choral music, he showed the role of the choir and its importance in the creation of the musical image in connection with the folk song he addressed. Thus, the conducted analyzes showed that the composers used various methods and means of expression, as well as types of textures and ensembles in their compositions and works of folk songs for the choir. All these points that we observed in the examples we analyzed were preserved and developed by the composers at the next stage.

Keywords: *choral works, folklore examples, composer's creativity, rhythm, intonation, folk songs, light intonation.*

**Антига Рзаева, э-почта: antika_izumrud@yahoo.com
Стамбульский Университет, Институт социальных наук,
Стамбул, Турция**

Аннотация:

Внедрение национальных фольклорных образцов в хоровые произведения азербайджанских композиторов первой половины XX века

Представленная статья посвящена выявлению мест фольклорной музыки в развитии хорового искусства. В процессе исследования различными методами осуществлялось внедрение фольклорных песен в творчество композитора, их использование в хоровых жанрах и анализ характерных стилистических особенностей хоровых произведений. При изучении этапов развертывания жанра при анализе произведений использовался историко-теоретический сравнительный метод. Основная цель нашей статьи - исследовать роль и значение хоровых произведений, написанных на основе фольклорной музыки, в творчестве композитора первой половины XX века, выявить характерные стилистические особенности этих образцов и пролить свет на их влияние на развитие хорового искусства. На основании полученных в ходе анализа результатов можно сказать, что каждый композитор предпочитал в первую очередь подчеркивать лейттонации народной песни. Кроме того, поэтическая

основа народной песни выступает в качестве ведущего фактора наряду с мелодией в формировании образно-эмоционального содержания произведения. Только затем используемые композиторами средства выражения и выбранные жанры определяют роль народной песни в создании музыкального произведения и ее положение в произведении. Однако, синтезируя характерные стороны инструментальной и хоровой музыки, композитор показал роль хора и его значение в создании музыкального образа в связи с народной песней, к которой он обращался.

Таким образом, проведенные анализы показали, что композиторы использовали различные приемы и средства выражения, а также типы фактур и ансамблей в своих композициях и произведениях народных песен для хора. Все эти моменты, которые мы наблюдали в проанализированных нами примерах, были сохранены и развиты композиторами на следующем этапе.

Ключевые слова: *хоровые произведения, фольклорные примеры, композиторское творчество, ритм, интонация, народные песни, легкая интонация.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.08.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.08.2024

Rəyçi: Gülnaz Rzayeva *ADMİU-nun Xalq çalğı alətləri ifaçılığı kafedrasının dosenti, Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru*
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur